

(ἀσπριᾶς) λοφίσκον παρὰ τὸ πρὸς τὸ Μοῦλκι κράσπεδον τοῦ ὁροπεδίου τῆς ἑλληνιστικῆς Σικυῶνος, συνήχθησαν ἱκαναὶ πῆλιναι πλαγγόνες παριστῶσαι γυναικας ὀρθὰς ἢ καθημένας, ὧν αἱ πλεῖσται κρατοῦσι πτηνὰ — κύκνους ἢ χῆνας — (εἰκ. 15). Τὰ εἰδώλια εἶναι κεκονιαμένα διατηροῦσι δὲ ζωηροὺς χρωματισμοὺς καὶ ἀνήκουσι, τὰ πλεῖστα, εἰς τοὺς κατ' ἀρχαιότερα πρότυπα ἐξειλιγμένους τύπους¹. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου συνελέχθησαν καὶ τινα μικρὰ μελανογάνωτα καὶ ἀγάνωτα ἀγγεῖα — σκυφίδια δίστα, οἰνοχοαὶ μετὰ τριφύλλου στομίου, λεκανίδες μετὰ πώματος κλπ. — τοῦ 4^{ου} ἢ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἅτινα κατετέθησαν μετὰ τῶν εἰδωλίων εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τῆς Σικυῶνος.

Ἀναφέρω ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ σπουδαστοῦ τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων κ. Εὐσταθίου Στίκα, κατεμέτρησα τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, ἣν καὶ ἐσχεδίασα ὑπὸ κλίμακα 1 : 500. Τὸ συνταχθὲν γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα περιέλαβε πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα κτήρια (Στάδιον, Θέατρον, ναὸν Ἀρτέμιδος, Βουλευτήριον, Μακρὰν Στοάν, Θέρμας, καὶ τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν πειδιόμορφον ὑπόστεγον κτήριο).

Ἰανουάριος 1933.

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΜΝΙΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη, ἥτις κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα ἀποτελέσματα καὶ δίδει ἐλπίδας εὐρέσεως ἄλλων ἀκόμη σπουδαίων ἐγκαταστάσεων καὶ εὐρημάτων, διεξήχθη ἀπὸ 21^{ης} Μαρτίου μέχρι 12^{ης} Ἀπριλίου τοῦ 1932 καὶ διακοπεῖσα προσωρινῶς ἐπανήρχισε τὴν 10^{ην} Μαΐου συνεχισθεῖσα ἀνελλιπῶς μέχρι τῆς 18^{ης} Ἰουνίου².

Ἱστορικὸν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ Ἀμνισὸς εἶναι εὐφορος κοιλὰς πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου περὶ τὰ 7 χιλιόμετρα, διαρρεομένη ὑπὸ ὁμωνύμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι ποταμίου καὶ καταλήγουσα εἰς ἀναπεπταμένον ὥραϊον ἀμμώδη αἰγιαλὸν δύο καὶ ἡμίσεος σχεδὸν χιλιόμετρων μήκους. Σήμερον ἡ κοιλὰς καλεῖται Καρτερός, τὸ δὲ μέρος τῆς ἀνασκαφῆς, κείμενον περίξ τῶν προπόδων βραχώδους λόφου ὑψουμένου ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τῆς θαλάσσης μετὰ παρειῶν

¹ Winter, Die antiken Terrakotten Berlin 1930 I σελ. 84 ἀριθ. 3, 4, 5.

² Οἱ πόροι τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν δραχμαὶ 14 χιλιάδες ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἔτεροι 16,000 δραχμαὶ προερχόμενοι ἐξ ἐράνου μεταξὺ ἐξεχόντων εὐγενῶν καὶ φιλαρχαίων ὁμογενῶν, εὐγενεῖ μερίμνη τοῦ κ. Γεωργίου Ζαρίφη. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ποσοῦ 5 χιλιάδες παραμένουσιν ἀνέπαφοι, προοριζόμενοι διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀγροῦ τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ μικρόν τι ποσὸν 1080 δραχμῶν, ὅπερ ἐπερίσενυσε.

ἀρχαῖοντος ἀποτόμων ἐν μέσῳ τῆς ἄμμου, λέγεται Παληοχώρα (εἰκ. 1). Αἱ μαρτυρίαι περὶ Ἀμνισοῦ εἶναι ὀλίγαι καὶ ἐν μέρει συγκεχυμέναι. Ἡ παλαιότητα καὶ σπουδαιότητα εἶναι ἡ τῆς Ὀδυσσεΐας (19,188), ὅπου ἀναφέρεται τὸ μέρος ὡς «λιμένες χαλεποὶ» καὶ μνημονεύεται τὸ σπήλαιον τῆς Εἰλειθυΐας. Ἀνάξια λόγου εἶναι μαρτυρίαι ὡς τοῦ Διδύμου «Ἀμνισός, πόλις καὶ ποταμὸς Κρήτης» ἔτι δὲ πεπλανημένη ἡ ἀπόδοσις νομισμάτων τινῶν εἰς πόλιν Ἀμνισόν, ὥστε παραμένει ἀβέβαιον καὶ μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τοῦ Ἀμνισοῦ. Ἀριστερὰ ὁ βράχος τῆς Παληοχώρας.

ἐποχῇ ὑπῆρξέ ποτε πόλις Ἀμνισός. Οὕτω σπουδαιότερα καταντᾷ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ἢ σύνδεσις του μετὰ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων (γέννησις τῆς Εἰλειθυΐας κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, αἱ εἴκοσιν Ἀμνισίδες νύμφαι κλπ.) καὶ πρὸ παντὸς ἡ σύνδεσις τοῦ Ἀμνισοῦ πρὸς τὴν ἐνδοξον περιόδον τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατορίας. Ἔχομεν δὴλα δὴ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (10,476) ὅτι «Μίνω φασὶν ἐπινείῳ χρήσασθαι τῷ Ἀμνισῷ».

Αἱ ἐπανειλημμένα ἔρευναι τῆς τοποθεσίας δὲν εἶχον φέρεи εἰς φῶς μινωικόν τι λείψανον. Ἀκόμη καὶ τὰ ὄστρακα ἔλειπον. Ἐνεκα τούτου ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία εἶχε γενικῶς κριθῇ ὡς ἀναξιόπιστος. Ὁ Ἐβανς εἰς τὸ μέγα ἔργον του περὶ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐτοποθέτησεν ἤδη τὸ ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ

ἐγγύτερον πρὸς τὸ Ἡράκλειον, κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καιράτου παρὰ τὴν σημερινὴν Νέαν Ἀλικαρνασσόν. Ὡνεκα τῶν ἐκεῖ τακτικῶς εὗρισκομένων μινωικῶν ἀρχαιοτήτων, ὧν τινες δημοσιεύει καὶ ὁ Ἑβανς (Palace of Minos 2, 229 ἐξ.) πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία καὶ ἐκεῖ ἡ ὑπαρξίς συνοικισμοῦ τινος. Δὲν εἶναι ἄλλως καὶ ἀδύνατον νὰ εἶχε δύο ἐπίνεια ἡ μινωικὴ Κνωσός, κατάστασις ἣν ἐκκληρονόμησεν εἴτα ἡ ἑλληνικὴ πόλις, ἥτις ὡς γνωστὸν εἶχε τοιαῦτα τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Μάτιον. Ἐπίσης ὁ Lehmann-Hartleben εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του περὶ τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Μεσογείου θέτει ἐν ἀμφιβολῇ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, (Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres (1923) 243) ὁ δὲ Mariani, ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἀναφέρει περὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀμνισοῦ, ὁμολεῖ ἀσαφῶς μόνον περὶ τινῶν ἐνετικῶν ἢ καὶ παλαιότερων ῥεπιίων (Monum. Antichi 6 1896 222 ἐξ.).

Ἡ πρώτη σπουδαία ἀνακάλυψις, ἥτις ἔστρεψε τὴν προσοχὴν μου πρὸς τὸν Ἀμνισόν, ὑπῆρξεν ἡ εὗρεσις ἀξιολόγου ὑστερομινωικοῦ λαξευτοῦ τάφου, ὅστις μεταξὺ τῶν ἄλλων περιεῖχεν ἑλεφάντινον κτένιον μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως καὶ ἀξιόλογον ὑάλινον ἀγγεῖον, τὸ μοναδικὸν τοιοῦτο, ὅπερ διατηρεῖται ἀκέραιον ἐκ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. (Ὁ τάφος ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 11, 1927 - 8 68 ἐξ.). Τοῦτο ἀπεδείκνυνεν, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὅτι ἐκεῖ που ὑπῆρχε μινωικὸς συνοικισμός. Δευτέρα ἀνακάλυψις, ἥτις συνέδεεν ὀριστικῶς τὸν Ἀμνισὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν ὑπῆρξεν ἡ ὀριστικὴ ἀνεύρεσις καὶ ἀνασκαφὴ τοῦ περιφήμου σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας, τὰ εὐρήματα τοῦ ὁποῖου καλύπτουσιν ὁλόκληρον τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν Κρήτῃ μέχρι τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς. Πλησίον τοῦ σπηλαίου τούτου ἀνεκαλύφθη ἕτερον μικρὸν τοιοῦτο ταφικῆς χρήσεως, ἀνῆκον ἥδη εἰς ΠΜ περίοδον, καθὼς καὶ δεύτερος λαξευτὸς τάφος τῆς ΥΜ 2 ἐποχῆς, ὅστις ὅπως δῆποτε ἦτο σεσυλημένος (βλ. Πρακτικά 1929 95 ἐξ., 1930 91 ἐξ.).

Ἐκτοτε ὑπῆρχον πλέον βάσιμοι ἐλπίδες ἀνευρέσεως καὶ τῶν ἰχνῶν τοῦ ἐπινείου. Ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος ἔπρεπε νὰ προέρχεται ἐκ παλαιότερων ἀξιοπιστῶν πηγῶν, αἱ δὲ σχετικῶς μεγάλαι ἐπιχώσεις τῆς κοιλάδος τοῦ Καρτεροῦ μοῦ ἔδιδον ἐλπίδας εὐρέσεως ῥεπιίων. Ἐν τούτοις ἡ γενικὴ διαμόρφωσις τῆς παραλίας, ὅπου τὸ καλύτερον ἄσυλον κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ΒΔ ἀνέμων, οἵτινες κυριαρχοῦσι θέρους καὶ χειμῶνος ἐν Κρήτῃ παρέχει τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς κοιλάδος, ἔτι δ' αἱ αὐτόθι ἐκβολαὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀμνισοῦ, μὲ παρεπλάνησαν νὰ ἀναζητήσω ἐκεῖ τὰ ἴχνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου. Πλάνη, τὴν ὁποίαν βλέπομεν νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ Μαριάνι πρὸ 30 ἐτῶν, κατ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Λέμαν—Χαρτλέμπεν. Εἰς τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμνισοῦ μέρη ἔσκαψα βραχύτατα δοκιμαστικῶς κατὰ διαφόρους περιόδους, ὅπως δῆποτε ὅμως αἱ ῥευναι κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει νὰ θεωρηθῶσι περατωθεῖσαι ἐκεῖ. Ἡ

κορυφή της Παληοχώρας, ἥτις κείται πρὸς Βορρᾶν καὶ κάτωθεν τοῦ σπηλαίου της Εὐλειθυίας εἰς ἀπόστασιν 500 περίπου μέτρων κατ' εὐθείαν, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν μου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν τούτοις ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶχον ἀνεύρει ἢ ὄστρακά τινα ἀραιὰ ΥΜ 3 ἐποχῆς τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἐνετικῆς καὶ τουρκικῆς ἐποχῆς κτισμάτων καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐπίχωσις δὲν ἔδιδον ἐλπίδας σκαφικῆς ἐπιτυχίας. Μ' ὅλα ταῦτα τὰ ἔχνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου ἔκειντο ἐκεῖ, σχεδὸν ἐντὸς τῆς ἄμμου, ἀπλούμενα πέραξ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Παληοχώρας.

Τὸ πρῶτον εὐδοίωνον σημεῖον περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ συνοικισμοῦ μᾶς ἔδωκε τὸ ἄλλως ἥκιστα εὐπρεπὲς ζῶον, τὸ ὁποῖον εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἐθεωρήθη φέρον τὴν καλὴν τύχην: Μία ὤς. Ὁ ὀπλονόμος τοῦ Λιμεναρχείου Ἡρακλείου κ. Ι. Τζίτζᾶς, ὅστις εἶχεν ἐξέλθει πρὸς καταδίωξιν δυναμιτιστῶν καὶ εἶχε καταφύγει ὑπὸ τοὺς βράχους τῆς Παληοχώρας πρὸς εὗρεσιν ὀλίγης σκιᾶς, παρετήρησεν ὅτι τὸ ἀνωτέρω ζῶον ἐνῶ ἐσκάλιζε διὰ τοῦ ρύγχους του τὸ ἔδαφος ἐξῆγε κατὰ τὴν ἀναμόλυνσιν ἄφθονα ὄστρακα καὶ μάλιστα καὶ ἐν τεμάχιον καλοῦ ἀγγείου ἐξ στεατίτου. Ὁ ἀξιόλογος ἐκεῖνος ὑπάλληλος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Μουσεῖον, κομίσας συγχρόνως καὶ δείγματα τῶν ὄστράκων. Ἀμέσως ἐπεσκέφθη τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἔκειτο σύρριζα πρὸς τοὺς δυτικὸν πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Εἶδον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀφθόνων ΜΜ συντριμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐχαρκτήρισα ὡς δηλοῦντα ἀποθέτην τινά, διότι εὐρίσκοντο ἐκεῖ κυριολεκτικῶς ἐν σωρῷ. Ἐζήτησα τὴν πρώτην πίστωσιν ἐκ 2 χιλ. δραχμῶν καὶ οὕτως ἤρχισε δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή.

Τὸ ἀνωτέρω σημεῖον ἀπεδείχθη πράγματι ὅτι ἦτο ἀποθέτης. Ἀγνωστον ἂν τὰ ὄστρακα ἐρρίφθησαν ἄνωθεν ἢ ἀπετέθησαν ἐκ τῶν πέραξ. Ἐνεκα τοῦ ἀποτόμου τοῦ βράχου ἦτο δυνατόν νὰ καταρρίπτονται ἄνωθεν ἐκ τοῦ λοφίσκου ἐκάστοτε. Ἐπρόκειτο περὶ χώρου τριῶν μόλις τετραγωνικῶν μέτρων καὶ ἀβαθεστάτου, μὴ ὑπερβαίνοντος εἰς ἐπίχωσιν τὰ 30 ἑκατοστά. Ἐντεῦθεν συνελέξαμεν πέντε μεγάλους σάκκους ὄστράκων, τῶν πλείστων καθαρῶς ΜΜ ἐποχῆς. Ἀξιολογώτερα εἶναι τεμάχια ἀγγείου μελαμβαφοῦς μετὰ ἐμπιέστων κύκλων καὶ κεφαλὴ εἰδωλίου βοδὸς (0,10 ὕψος) μετὰ λίαν προεξέχοντος ρύγχους, ἀσφαλῶς ΜΜ ἐποχῆς.

Αἱ ἔρευναι ἐπεξετάθησαν καὶ πρὸς ἄλλας διευθύνσεις. Εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Παληοχώρας, ὅπου ἡ ἐπίχωσις συνίσταται ἐκ καθαρᾶς ἄμμου, εὐρέθησαν δύο ἀξιόλογα ἐρείπια ἀτελῶς ἀμφότερα ἀνασκαφέντα. Τὸ ἓν, τὸ δυτικώτερον, εἶναι στενόμακρον «μέγαρον» ἐκτισμένον ἐν μέρει διὰ πελεκητῶν πώρων, ὧν εἰς φέρει ἐγκεχαραγμένον τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἀκόμη ἄσκαφον. Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν παρουσιάσθη τετράγωνον φρεατοειδὲς κατασκευάσμα ἀρκούντως βαθύ, τὸ ὁποῖον εὐρέθη πληρὲς κισσήρεως, ἥτις ἀνευρίσκειτο ἄφθονος καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον κτήριον. Ἴσως ὅμως δὲν δυνάμεθα ἀμέσως νὰ συναγάγωμεν ὅτι αὕτη ἀπετέλει

ἐμπόρευμα (γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ κίσσηρις ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λειαντικὸν διαφόρων οὐσιῶν). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπετέθη ἐκεῖ αὐτομάτως ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ πέριξ ἄμμος τοῦ αἰγιαλοῦ βρῖθει τεμαχίων κισσήρεως τὰ ὅποια ἀσφαλῶς, ἐκ τοῦ ἡφαιστείου τῆς γειτονικῆς Θήρας προερχόμενα, δὲν εἶχον νὰ διανύσωσι καὶ πολὺ μικρὸν διάστημα μέχρι οὗ ἀποτεθῶσι κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὑπὸ τῶν κυμάτων. (Γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν φοβεράν ἔκρηξιν τῆς Θήρας περὶ τὸ 2000 π. Χ. μέγα στρῶμα κισσήρεως πάχους μέχρι 30 μέτρων ἐκάλυψε τὴν ἐναπομείνασαν νῆσον, κατὰ δὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 724 ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τὸ ἐκβρασθὲν πλῆθος τῆς κισσήρεως ἐκάλυψε κυριολεκτικῶς τὴν θάλασσαν μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων μέχρι Μακεδονίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας). Ἐπίσης ἐφάνησαν δύο γύφιναι παραστάδες πολυθύρου ἐντὸς τοῦ Μεγάρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἀνεκαλύφθη μικρὸν φυλλάριον χρυσοῦ καὶ τεμάχιον ἀγγείου ἐκ φαγεντιανῆς.

Ὀλίγα μέτρα ἀπώτερον πρὸς Ἀνατολὰς προῆλθεν εἰς φῶς ἕτερον περιέρχον κτίσμα. Τὸ σχέδιόν του εἶναι τραπεζοειδές, οἱ τοῖχοι παχύτατοι, ὑπερβαίνοντες τὰ δύο μέτρα, ἐσωτερικῶς δὲ σχηματίζεται μικρὸν τετράγωνον δωματίον. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔφθασε μέχρι τέλους, ὅπως δῆποτε ὅμως κατέστη φανερόν ὅτι τὸ κτίσμα ἔφερε θύραν κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος σύρριζα πρὸς τὸν βράχον τῆς Παληοχώρας, ὅστις λαξευθεὶς ἐν μέρει ἐχρησίμευσεν ὡς νότιος τοῖχος τοῦ κατασκευάσματος ἐκείνου. Εἰς βαθύτερα στρώματα ἐσωτερικῶς εὐρέθησαν ὅστρακα ΥΜ 2 καὶ 3 ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν ΥΜ I τοῦ ρυθμοῦ τῆς χλωρίδος. Ἐπίσης ἡ λαβὴ πελωρίου ψευδοστόμου ἀμφορέως. Ἰσως πάντα ταῦτα τὰ ὅστρακα προέρχονται ἐκ τοῦ φορυτοῦ, ὅστις ἄνωθεν ἐκ τῆς Παληοχώρας παρασυρόμενος κατέχωσε κατὰ μικρὸν τὸ οἰκοδόμημα. Οὕτως οὐδὲν βεβαίως δύνανται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ προορισμοῦ του.

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον τῶν κτισμάτων — τὸ καὶ μόνον τελείως ἀνασκαφὴν κατὰ τὴν ἐφετεινὴν περίοδον — παρουσιάσθη ὑπὸ τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Ἐνταῦθα εὐρίσκονται μία ἢ δύο ἡρειπωμένοι μάνδραι ποιμένων. Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομικοῦ τούτων ὅλικοῦ εὔρον μέγαν κυβόλιθον πελεκητοῦ πάρου καὶ μικρότερον τεμάχιον γυψολίθου, ὅλικά ἀμφότερα, τὰ ὅποια προφανῶς εἶχον ἀφαιρεθῇ ἐκ μινωικοῦ τινος κτηρίου. Τὸ κτήριον τοῦτο ἡδύνατο βεβαίως νὰ εἶναι ἐν ἐκ τῶν δύο περιγραφέντων ἡδη, τὰ ὅποια δὲν κεῖνται μακράν. Ὅπως δῆποτε, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐτοποθέτησα δύο τῶν ἐργατῶν νὰ ἀνοίξωσι τάφρον ὑπὸ τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τῆς Παληοχώρας, ἐντὸς ἀγροῦ ὅστις παρουσίαζεν ἡπλίαν ἐλαφροτάτην ἐξόγκωσιν, ἥτις μοῦ ἐφάνη ὑποπτos. Ἡ τύχη ἐβοήθησεν ἀναφανδόν, διότι ἤτο ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ἀνασκαφῆς. Χρήματα δὲν ὑπῆρχον ἄλλα, ὥς δὲ ὕστερον ἀπεδείχθη, ἀν ἡ τάφος ἠνοίγετο ἐν

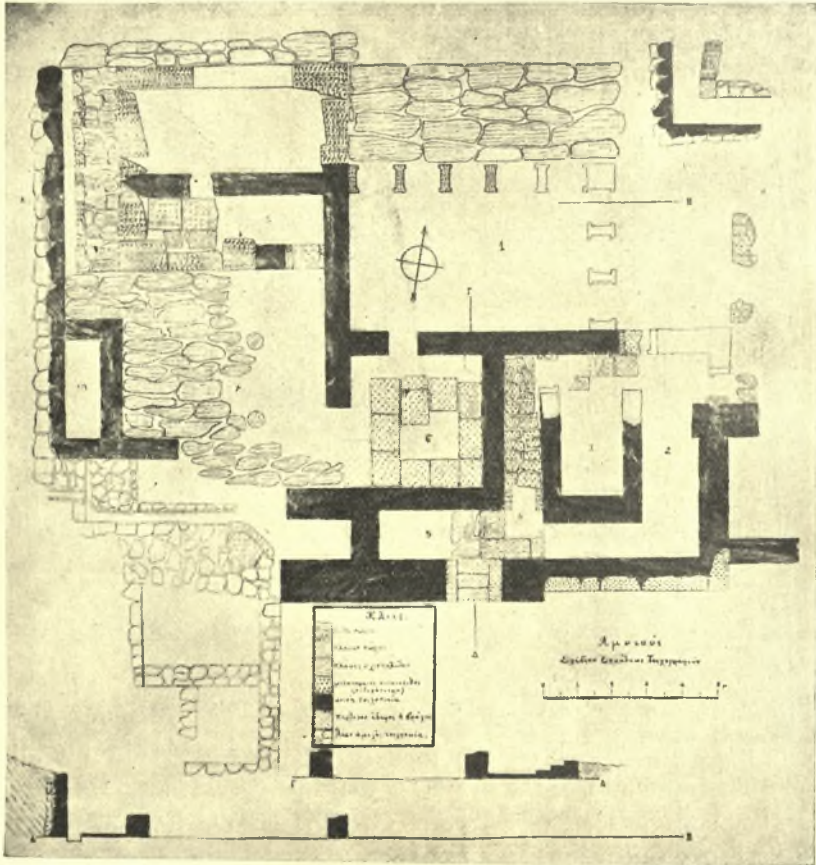
μέτρον δεξιώτερον ἢ ἀριστερώτερον δὲν ἤθελε προέλθει τι ἀξιόλογον εἰς φῶς καὶ ἠθέλομεν ἐγκαταλείψει τὸ μέρος. Εὐτυχῶς ἐπέσαμεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πυρῆνος τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐπρόκειτο νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἀσυνήθη σπουδαιότητα. Ἦδη μετὰ μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας προσεῖλκυσε τὴν προσοχήν μου τὸ ἐξαγόμενον καφεόχρουν καθαρὸν χῶμα τῶν διαλελυμένων πλίνθων. Δὲν εἶχεν ἔτι παρῆλθει ἡ δευτέρα ὥρα, καὶ προσεκρούσαμεν ἐπὶ σωροῦ ἀκανονίστου μεγάλων λίθων, τοὺς ὁποίους οἱ

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τῆς ἀνεσκαμμένης ἐπαύλεως.

ἐργάται μου ἐχαιρέτισαν ὥς «μνημεῖον». Ἐπεσάτησα εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ μέρους καὶ ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα ὅτι ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτον πλήγμα σκαπάνης, τὸ ὁποῖον ἐπλήγωσε μίαν τοιχογραφίαν, ἀντελήφθη περὶ τίνος ἐπρόκειτο καὶ ἐσταμάτησα τὴν ἐργασίαν. Ἐντὸς ὀλίγου ὁ ἐξησκημένος ἀρχιεργάτης μου, παλαιάμαχος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ, εἶχε διὰ τοῦ μαχαιριδίου καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιτηδειότητος ἐξαγάγει μερικὰ μικρὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα προχείρως καθαρισθέντα ἔδειξαν ὡραῖον ἐρυθρὸν ἔδαφος καὶ μερικὰ ἀκατάληπτα σχέδια. Ἐπρόκειτο περὶ τεμαχίων ἀπὸ ἄνθη κρίνων. Κατόπιν συνεχοῦς ἐργασίας σχεδὸν ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μηνὸς ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ «Ἐπαυλὶς τῶν Τοιχογραφιῶν» (εἰκ. 2). Ἐνα ὁλόκληρον μῆνα ἐδαπανήσαμεν εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Ἑμμανουὴλ Σαλούστρου

τοῦ ἀρχιεργάτου Ἰωάννου Μηλιαρᾷ καὶ κυρίως τοῦ βοηθοῦ ἀρχιτεχνίτου Ζαχ. Κανάκη, ὅστις διαρκῶς παραμένων ἐπὶ τόπου καὶ ἀναπτύξας ἔκτακτον ὑπομονὴν κατώρθωσε νὰ ἐξαγάγῃ τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἀπηλπισμένα. Μόνον ἐν τεμάχιον καθ' ὅλην τὴν μακροχρόνιον ἐργασίαν κατεστράφη σχεδόν, ἐκ στιγμιαίας ἀδεξιότητος, μὴ κατορθωθέντος νὰ συγκρατηθῇ καλῶς ἐπὶ τοῦ ἐκ γύψου ὑποστρώματος. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, μήκους 0,60 περιπον, ἦτο εἰς

Εἰκ. 3. Σχέδιον τῆς «ἐπαύλεως».

μυρία τεμάχια διερρηγμένον καὶ ἔφερεν ἐν μέρει μόνον κρίκους ὡς διακόσμησιν ἐπιφανείας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἦτο ἄγραφον. Ὑπάρχει φωτογραφία πρὸ τῆς ἐξαγωγῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ζημία δὲν ἦτο μεγάλη. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοιχογραφίαι, μικραὶ καὶ μεγάλαι, ἐξήχθησαν κατόπιν κοπιώδους καθαρισμοῦ

διὰ τοῦ μαχαιρίου, μεθ' ὃ περιεβάλλοντο δι' ἀπλοῦ ἢ διπλοῦ τύπου ἐκ γύψου, ὅστις μετὰ τὴν στερεοποίησιν ἐπέτρεπε τὴν ἐξαγωγήν τοῦ τεμαχίου. Τὰ ἐξαγόμενα τεμάχια μετεφέροντο σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν ἡμέραν δι' αὐτοκινήτου εἰς τὸ μουσεῖον, κρατούμενα προσεκτικῶς ἐπὶ τῶν γονάτων τῶν ἐργατῶν ἐντὸς ἀβαθῶν ξυλίνων συρταρίων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα (εἰκ. 3) καταλαμβάνει τετράγωνον περί-

Εἰκ. 4. Ἡ καταπεσοῦσα κλίμαξ τοῦ ἄνω πατώματος κατὰ χώραν, ὡς εὗρέθη, ὁρωμένη ἐκ Δυσμῶν.

που χώρον 20×20 μ. Ὁ ἄξων προσανατολισμοῦ ἀποκλίνει 10 μοίρας πρὸς ἀριστερὰ τοῦ μαγνητικοῦ Βορρᾶ. Κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τετραγώνου ὑπάρχει ἓν πολυθύρον (I) πρὸ τοῦ ὁποίου πρὸς Β. ἢ μικρὰ ἀλλή εἶναι κεκαλυμμένη διὰ πλακῶν σχιστολίθου, αἵτινες ἐξακολουθοῦσαι ἐφεξῆς σχηματίζουν εἶδος πεζοδρομίου πρὸς Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς καὶ προχωροῦσιν εἰς πλακόστρωσιν τοῦ χώρου 7. Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος πολυθύρου εἰσερχόμεθα διὰ θύρας εἰς τὸν χώρον 6, ἐστρωμένον διὰ πλακῶν πώρου, καὶ ὁ ὁποῖος ἐν μέρει θὰ ἐσχημάτιζεν εἶδος «σοττοσκάλα», διότι ἐνταῦθα εὗρέθη, μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου, πεπτωκυῖα ἀλλὰ κατὰ χώραν σφῆζομένη κλίμαξ μετὰ τεσσάρων πωρίνων βαθμίδων, ἥτις ἦγεν εἰς τὸ ἄνω πάτωμα (εἰκ. 4). Τῆς κλίμακος ταύτης αἱ βαθμίδες παρουσιάζουν τὴν τριγωνικὴν τομὴν τὴν συνήθη εἰς τὰς συγχρόνους κρεμαστάς μαρμαρίνας κλίμακας. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι αἱ βαθμίδες θὰ ἐστηρίζοντο ἐπὶ δύο πλαγίως

πρὸς τὰ ἄνω βαινουσῶν δοκῶν, αἵτινες, ξύλιναι βεβαίως οὔσαι, ἐστερεοῦντο ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου κατὰ τὸ κάτω μέρος καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου κατὰ τὸ ἄνω. Ἐκ τοῦ 6 εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μέγα δωμάτιον 7, ὅπερ φέρει τὰς βάσεις δύο κίωνων κατὰ χώραν καί, ὡς φαίνεται, ἦτο ἀνοικτὸν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν, ὡς διακρίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι, κατὰ τὸ πλεῖστον συσσωρευμέναι εἰς συμπαγῇ πυρῆνα πέραν τοῦ βορειότερου κίονος.

Ἐντεῦθεν εἰσερχόμεθα εἰς τὰ δύο δωμάτια 7 καὶ 8, μετὰ τῶν ὁποίων λήγει τὸ τμήμα τοῦ μεγάρου, τὸ ἔχον τὴν πρόσοδον διὰ τῆς θύρας τοῦ πολυθύρου Ι ὁπόθεν εἰσῆλθομεν. Ἀμφοτέρων τούτων τῶν δωματίων οἱ ἑξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ πελεκητῶν πώρων λίθων, ἔξ ὧν ὁ μέγιστος ἔχει μῆκος 2,20. Πάντων τὸ ὕψος εἶναι ὁμοιομόρφως περὶ τὰ 70 ἐκ., ὕψος τὸ ὅποιον ἀριθμοῦσι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ὑπόλοιποι τοῖχοι. Μόνον τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶναι μέχρι θεμελίων σχεδὸν κατεστραμμένον. Εἰς ἡ δὲ δύο τῶν ἀνωτέρω πώρων ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς ἐλλείπουσιν, ἀφαιρεθέντες ὑπὸ λιθωρύχων. Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι οἱ ὀρθοστάται οὗτοι βαίνουνσιν ἐπὶ κρητιδώματος ἀργῶν λίθων, ὅπερ ἤχθη εἰς ὕψος 0,10 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιμελῶς ὠριζοντιώθη.

Τὸ ὁμοιομόρφον τοῦ ὕψους τῶν τοίχων τοῦ κάτω πατώματος φαίνεται μᾶλλον νὰ προέρχεται ἐξ ἑξωτερικῶν λόγων (φθορὰ ὑπὸ τοῦ ἀρότρου κλπ.). Ἴσως ὁλόκληρον τὸ κάτω πάτωμα εἶχε τοὺς τοίχους λιθίνους, πρὸς δ' ἔτι καὶ τὰς γωνίας τοῦ ἄνω πατώματος. Ὅτι ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κυρίως ἐξ ὧμων πλίνθων, ἐγένετο πλέον ἢ προφανὲς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πολὺ οἱ ἑξωτερικοὶ τοῖχοι δυνατόν νὰ ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου λίθινοι, ὡς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἐξαχθέντων λίθων, οἵτινες θὰ ἦσαν πολλοὶ διὰ τὸ κάτω πάτωμα καὶ μόνον.

Εἰς τὸ ἄνω πάτωμα ἡ πρόσοδος ἦτο διττή: Ἐκ μιᾶς κατὰ τὸ ἥμισυ σωθείσης θύρας παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς πολυθύρου στοᾶς εἰσερχόμεθα εἰς τὸν χῶρον 2, ὅστις ἐντὸς αὐτοῦ φέρει τὸ περιέργον διαμέρισμα 3, πιθανῶς τὸ θυρωρεῖον τοῦ μεγάρου. Διὰ τοῦ διαδρόμου 4, οὗ τὴν κυρίαν καὶ συχνὴν χρῆσιν μαρτυρεῖ ἡ πλακοστρωσις διὰ σκληροῦ τιτανολίθου (σιδερόπετρας), φθάνομεν εἰς τὸν κατ' ὄρθην γωνίαν συνδεδεμένον ἔξωρον διάδρομον 5, ὑψηλότερον κατὰ 0,15. Ὁ διάδρομος οὗτος ἦτο προσιτὸς καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς κατόπιν καθόδου τριῶν βαθμίδων. Ἐντεῦθεν ἀνήρχετο τις τὴν περιγραφείσαν ἤδη κλίμακα τοῦ ἄνω πατώματος, ἣτις εἶχε καταπέσει ἐντὸς τοῦ χώρου 6.

Πέρα πάσης ἀμφιβολίας ὁ χῶρος 7 ἐπανελαμβάνετο ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, ἦτο δὲ κεκοσμημένος διὰ τῶν εὐρεθεισῶν τοιχογραφιῶν. Τὰ δωμάτια 8 καὶ 9 ἴσως ἄνω συνηνοῦντο εἰς ἓν καὶ μόνον, διότι ὁ ἐνδιάμεσος τοῖχος τοῦ κάτω πατώματος εἶναι λίαν εὐτελής. Τέλος καὶ τὸ πολύθυρον Ι

ἐπανελαμβάνετο εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Τοῦτο ἀποδεικνύει μία παραστάς τοῦ ἄνω ὁρόφου, καθὼς καὶ πολλαὶ πλάκες σχιστολίθου, δι' ὧν ἐκαλύπτετο τὸ δάπεδον τοῦ ὁρόφου τούτου. Τοῦναντίον τοῦ ὑπὲρ τὸ 7 χώρου τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ὠραίων πωρίνων πλακῶν. Ὁ χώρος 2-3 δὲν προέκυψαν ἀποδείξεις ὅτι εἶχεν ἄνω πάτωμα.

Ἄλλοι ἀβέβαιοι καὶ εὐτελεῖς τοῖχοι φαίνονται κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ μεγάρου. Ἀσφαλῶς ἦσαν βοηθητικῆς χρήσεως διαμερίσματα. Τὸ 10 ἦτο ἀποθέτης ἀχρήστων εἰδῶν, εὐρεθεὶς πλήρης ὀστράκων καὶ τινων ἀκεραίων ἀώτων κυαθίσκων, τῶν συνηθεστάτων εἰς πᾶσαν μινωικὴν ἀνασκαφήν. Τέλος μνημονευτέον τοῦ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ μεγάρου εὐτελοῦς κατασκευάσματος, διότι ἐκεῖ καὶ παρὰ τὸν σημειούμενον ἐν τῷ σχεδίῳ γυψόλιθον εὐρέθησαν τὰ τεμάχια χαλκοῦ σκεύους, ἴσως κατόπτρου καὶ συνερρικνωμένα φυλλάρια χρυσοῦ, ἅτινα φαίνεται νὰ ἐπενέδυσον τὴν ξυλίνην λαβήν.

Εὐρήματα. Τοιοῦτον ἀξιόλογον ἀρχιτεκτόνημα εἶναι περιέργον ὅτι εἰς κινητὰ εὐρήματα σχεδὸν οὐδὲν ἀπολύτως παρούσασε. Πολύτιμα πράγματα βεβαίως δὲν εἶναι κοινά, ἐν Κρήτῃ δὲ μάλιστα οὐδόλως ἀφθονοῦσιν. Ἐν τούτοις εἶναι παράδοξον, ὅτι δὲν εὐρέθησαν τοῦλά-

Εἰκ. 5. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἐπαύλεως.

χιστον ἀγγεῖα. Μόνον ἓν τεμάχιον μεσομινωικοῦ εὐρέος κυάθου εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας, εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ διαδρόμου 5. Τὰ ἄλλα εἶναι ὅλως ἀσήμαντα ἀγγεῖα, (εἰκ. 5) πλὴν ἔτι μιᾶς πρόχον ἥτις ἀγνωστον ἀκόμη κατὰ πόσον θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῇ. Μία ὁμὰς ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως (εἰκ. 6) εὐρέθη ἐντὸς τοῦ 2 καὶ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ 3, τὰ δὲ πέριξ μελανίζοντα χρώματα δεικνύουν ὅτι ἐδῶ ἦτο τὸ μαγειρεῖον. Ἐπίσης μοναδικὴν ἐξαιρέσιν παρουσιάζει τὸ παρὸν μέγαρον ὡς πρὸς τὴν ἀπουσίαν μεγάλων πίθων ἀποθηκεύσεως, οἵτινες μέχρι τοῦδε οὐδέποτε ἔλειψαν ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, τὰ

Εἰκ. 6. Ὅμὰς ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως ἐντὸς τοῦ χώρου 2.

μέγαρα καὶ τὰς ἀπλᾶς ἔτι οἰκίας. Τὸ τοιοῦτον εἶναι δυσκόλως τυχαῖον καὶ ἀποκλίνω νὰ ἐρμηνεύσω τὸ πρᾶγμα ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ παρὸν οἶκημα συνεδέετο πρὸς ἐπίσημόν τινα χρήσιν, ὃν προσωρισμένον ὡς ἔδρα ἐπισήμου ἄρχοντος, ὡς μέγαρον ὑποδοχῆς τῶν καταπλεόντων εἰς τὸν λιμένα, ἢ τέλος ὡς βασιλικὴ ἔπαυλις ὅπου χρειᾶς τυχούσης διέμενεν ἐπὶ βραχὺ ὁ βασιλεὺς τῆς Κνωσοῦ ὁσάκις κατήρχετο πρὸς τὸν λιμένα.

Αἱ τοιχογραφίαι. Εἶναι ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι τὴν σπάνιν ἄλλων εὐρημάτων ἀνεπλήρωσαν πλουσιοπαρόχως πολύτιμα καὶ ἄφθονα λείψανα τοιχογραφιῶν (εἰκ. 7). Ταῦτα εὐρέθησαν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς τοῦ δωματίου 7 καὶ εἰς ὕψος ἀπὸ ἑνὸς μέτρου μέχρι 0,40 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ὅτι ἔπεσον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου χώρου τοῦ ἄνω πατώματος οὐδεμία παραμένει

ἀμφιβολία. Πολλὰ τεμάχια ἔκειντο ἐπὶ τῶν πωρίνων πλακῶν τοῦ ἄνω πατώματος, αἵτινες κατέπεσον προηγουμένως καὶ ἐπ' αὐτῶν συνέπεσον εἴτα οἱ ἐξ ὧμων πλίνθων τοῖχοι. Διὰ τοῦτο αἱ τοιχογραφίαι περιεβάλλοντο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ καφεχρόου καθαροῦ χώματος, πολλάκις μάλιστα αἱ πλίνθοι διετήρουν τὸ σχῆμα των καὶ ἐπ' αὐτῶν ἦσαν ἔτι προσκεκολλημένα τὰ τεμάχια τοῦ κονιάματος.

Ἀκριβεστέρα περιγραφή τῶν τοιχογραφιῶν δὲν εἶναι δυνατὴ πρὸ τοῦ ἐντελοῦς καθαρισμοῦ καὶ σχετικῆς ἐπ' αὐτῶν μελέτης. Ἀνήκουσι πᾶσαι

Εἰκ. 7. Ὁ χώρος, ὅπου εὐρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι.

ἀνεξαιρέτως εἰς τὸν πρωιμώτερον ρυθμὸν τῆς χλωρίδος καὶ οὐδὲν ἵχνος ζωικοῦ ὄντος παρουσιάσθη. Κυρίως εἰκονίζονται τριῶν εἰδων φυτὰ: 1) Κρίνοι οἵτινες δεικνύουν τὴν πρωτοφανῆ μέχρι σήμερον τεχνοτροπίαν, ὅτι τὰ στελέχη καὶ τὰ ἄνθη των ἔχουσιν ἐκβαθυνθῆ ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἐδάφους καὶ πληρωθῇ κυανῆς καὶ λευκῆς πάστας (εἰκ. 8 - 8^a). 2) Κρινοειδῆ καὶ ἱριδοειδῆ γραπτὰ δι' ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. 3) Φυτὰ τῆς οἰκογενείας τῆς μίνθης κατὰ πυκνὰς συστάδας ἐπὶ ἐδάφους μεταβαλλομένου διὰ κυματιστῆς συνδέσεως ἀπὸ ἐρυθροῦ κάτω εἰς λευκὸν ἄνω (εἰκ. 9). Ἐπίσης ἀνεκαλύφθη ἔν μικρὸν τεμάχιον φέρον συστάδα κροκοειδῶν.

Τὰ εὐρεθέντα λείψατα ἐπιτρέπουν σαφεῖ ἰδέαν τῆς διατάξεως τοῦ ὅλου.

Τὰ ὑπ' ἀρ. 1 φυτὰ ἐξέρχονται ἀπὸ εἴδους κλιμακωτῶν ἀνδῆρων, ἅτινα εἶναι εἰσέτι ἀτελῶς προσηρμοσμένα. Τὰ ὑπ' ἀρ. 3 φύονται ἀπὸ βάσεων αἵτινες καταλήγουσιν ἐκατέρωθεν εἰς κοῖλον περίγραμμα καὶ ἐπικεῖνται ἀλλήλων, ὥς φαίνεται, εἰς διπλᾶς σειρὰς μετὰ ὠραίου κοσμήματος τεθλασμένων γραμμῶν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα.

Τὰ εὐρεθέντα τεμάχια θὰ καταστῇ ἴσως δυνατόν νὰ ἀποδώσωσιν ὁλόκληρον τὴν σύνθεσιν τοῦ τοιχογραφημένου δωματίου, διότι ἐν συνόλῳ ἀποτελοῦσιν ἐπιφάνειαν πλειόνων τετραγωνικῶν μέτρων. Μόνον τὸ τεμάχιον τῶν

Εἰκ. 8. Μέρος τῆς τοιχογραφίας τῶν ἐμπιέστων κρίνων.

ἐμπιέστων κρίνων ὑπερβαίνει τὸ 1.50 εἰς ὕψος ἐπὶ ἐνὸς καὶ πλεόν μέτρου πλάτους. Ἐκ τῆς θέσεως τῶν τεμαχίων, ἥτις ἐκάστοτε ἐπιμελῶς ἐσημειοῦτο καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ τρόπου τῆς πτώσεώς των, συνάγεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος δὲν ἔφερε διακόσμησιν, ὁ βόρειος ἔφερε τὰ ἐμπιέστα κρίνα, ὁ δὲ δυτικὸς τέλος τὰ ἔρυσθρὰ ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τῆς μίνθης. Ὁ νότιος φαίνεται νὰ μὴ ἦτο πλήρης τοῖχος (ὥς καὶ εἰς τὸ κάτω πάτωμα) ἔφερε δὲ εἰς πολὺ μικροτέραν κλίμακα πιθανῶς ὅμοια ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τοῦ κρόκου.

Ἡ σπουδαιότης τῶν τοιχογραφιῶν τούτων, ἐφόσον ἡ μέχρι τοῦδε σπουδὴ των ἐπιτρέπει νὰ ἴδωμεν, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι μᾶς παρουσιάζουσι μίαν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε βαθμίδα ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς τέχνης. Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμοῦ των μᾶς πείθει, ὅτι αὐταὶ εἶναι ἡ ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ τῆς τοιχογραφίας, ἣν

ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἐκ μόνης τῆς ἐπιδράσεώς της ἐπὶ τὴν ἀγγειογραφίαν. Ἐπὶ παραδείγματι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἐμπέστοι κρίνοι εἶναι τὸ πρωτότυπον τῶν περιφήμων «ἀγγείων μὲ τὰ κρίνα» τῆς Κνωσοῦ, ἀνηκόντων εἰς τὴν ΜΜ 3 ἔτι ἐποχὴν. Ὅμοιως πλεῖστα ἄλλα ἀγγεῖα τῆς ΥΜ Ια ἐποχῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς χλωρίδος ἠρύσθησαν τὰ θέματά των ἐξ

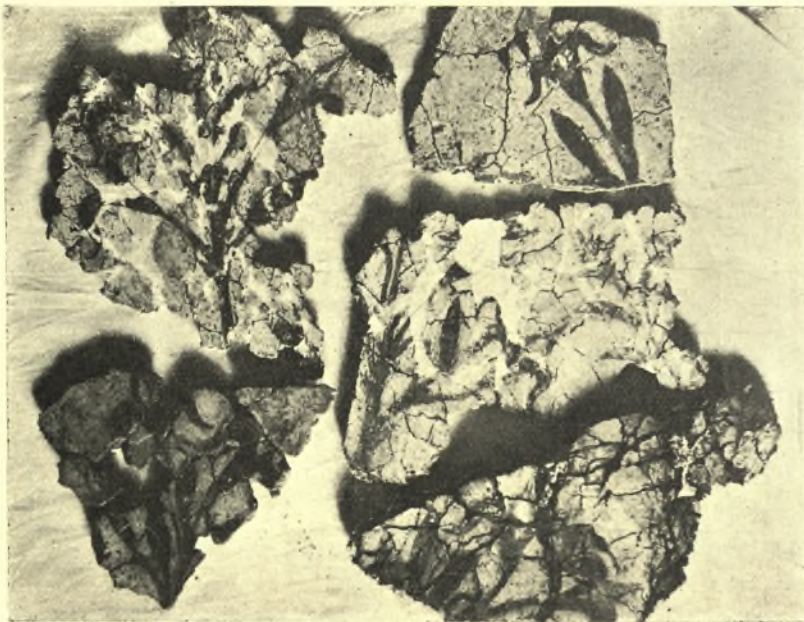

Εἰκ. 8α. Ἰχνογράφημα ἑνὸς τῶν τεμαχίων τῆς εἰκόνης 8.

ἀναλόγων πρωτοτύπων. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Κνωσοῦ καὶ Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἐναργῶς προκεχωρημένου ρυθμοῦ. Τὰ φυτὰ ἐκπηδῶσι πανταχόθεν ζωηρότερα καὶ εὐκίνητοτερα, διακύνονται μὲ χαρίεσσαν ἐλαφρότητα ἐπὶ τῆς ἐπιφάνειας. Τοῦναντίον αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀμνισοῦ παρουσιάζουν τὸ λιτὸν καὶ αὐστηρὸν ὕφος τῆς ἀρχαϊκότητος, ἐπίσης δὲ τὰ εἶδη τῶν παριστωμένων

φυτῶν εἶναι λίαν περιορισμένα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποικιλίαν τῆς ὥριμο-
τέρας ἐποχῆς, ἔτι δὲ καὶ τὰ χρώματα τοῦ τεχνίτου ὀλιγώτερα.

Τὴν μεγαλειτέραν συγγένειαν πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀμνισοῦ πα-
ρουσιάζει ἐκ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος ὑλικοῦ ὁ διάκοσμος τῆς «Οἰκίας τῶν Τοι-
χογραφιῶν» ἐν Κνωσῷ (Ἔβανς, Palace of M. 2 431 ἔξ.). Τὰ παριστώμενα
φυτὰ εἶναι ἐν μέρει τὰ αὐτὰ, καθὼς καὶ ὁ τρόπος τῆς συλλήψεως, ἐν τούτοις
ἡ ἐκτέλεσις εἶναι διάφορος ἐνταῦθα, ἀκολουθοῦσα τοὺς κανόνas τῆς ζωηροτέ-
ρας ἐξαπλώσεως τῆς χλωρίδος ἐπὶ τῆς πρὸς διακόσμησιν ἐπιφανείας.

Εἰκ. 9 Τοιχογραφίαι μετὰ παραστάσεων ἰριδοειδῶν καὶ «μίνθης».

Χρονολογία. Ἡ «ἐπαυλις τῶν τοιχογραφιῶν» φέρει ἐγκεχαραγμένον
ἀβαθῶς ἐπὶ δύο πωρολίθων τὸ σύμβολον τῆς τριαίνης τρις. Ἐπὶ ἄλλων ὁμως
λίθων φέρονται ἄλλα σημεῖα λίαν βαθέως (σταυρὸς ὀκτάκις, ἀστὴρ δίς, βέλος
δίς), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προδίδει ΜΜ ἐποχὴν. Ὁμοίως τὰ ἐλάχιστα εὗρεθέντα
ἴχνη ἀγγείων μερίζονται μεταξὺ τῆς ΜΜ καὶ ΥΜ ἐποχῆς, ὁ μνημονευθεὶς μάλι-
στα εὐρὺς κύαθος φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς παλαιοτάτην φάσιν τῆς ΜΜ 3 ἐποχῆς,
ἔχων λεπτότατα τοιχώματα καὶ ἴχνη ἐρυθρῶν ταινιῶν. Ὁ ἀρχαῖος ρυθμὸς τῶν
τοιχογραφιῶν ἐτονίσθη ἀνωτέρω. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ κρίσις τῆς ἐπαύλεως
πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρόωμον ΜΜ 3 ἐποχὴν, περὶ τὸ 1700-1650 π. Χ.

Ὡς πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου τοσοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρξε βία. Ἰχνη πυρᾶς παρατηρήθησαν ἄφθονα: Πλεῖστοι λίθοι εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀσβεστοποιήσεως ὑπὸ τοῦ πυρός. Τοῦτο φαίνεται κυρίως κατὰ τὸν χῶρον τῆς πολυθύρου στοᾶς, ἣς πᾶσαι αἱ παραστάδες εἶναι ἰσχυρότατα κεκαυμένοι, τὸ περίξ χῶμα μαυρισμένον καὶ τὰ ἴχνη ἀπηνθρακωμένου ξύλου προέκυψαν ἄφθονα. Ἐπίσης εὑρέθη ἀπηνθρακωμένον τὸ κατώτερον τμήμα τοῦ νοτίου κίονος τοῦ χώρου 7, ὄρθιον ἀκόμη ὑπὲρ τὴν βάσιν του.

Ταῦτα εἶναι λείψανα πραγματικῆς πυρκαϊᾶς, οὐχὶ βαθμιαίας ἀπανθρακώσεως τοῦ ξύλου, ἥς τὸ χρῶμα διακρίνεται ὡς ὠχρότερον καστανόχρουν, παρόμοιον πρὸς τὸ τῶν λιγνιτῶν. Ἀφ' ἑτέρου παρουσιάσθησαν διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς διδακτικώτατα φαινόμενα πτώσεως τῶν λίθων πρὸς τὰ ἔξω, περὶ ὧν καλύτερον πάσης περιγραφῆς ὁμιλεῖ ἡ φωτογραφία, ληφθεῖσα ὅτε ἡ ἀνασκαφή εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς ὑψηλὰ στρώματα (*ελκ. 10*). Μετὰ τὸ πέρασ παρατηρήθη ἐν περιέργον φαινόμενον, ὅτι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο (ἴτοι τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου 9) καὶ αὐτοὶ οἱ πώρινοι ὀρθοστάται, δύο τὸν ἀριθμὸν, ἔχουσιν ἐκτιναχθῆ πρὸς τὰ ἔξω ἐξαρθωθέντες ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τοίχου ὑπὸ φοβερᾶς τινος δυνάμεως. Τὴν δύναμιν ταύτην τὴν γνωρίζομεν καλῶς ἐν Κρήτῃ. Εἶναι οἱ ἰσχυροὶ σεισμοὶ οἱ συνταράσσοντες συχνότατα τὴν βορείαν παραλίαν τῆς νήσου. Ἔτερον διδακτικὸν παράδειγμα πτώσεως λίθων παρατηρήθη παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ἀποθέτου 10. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῶν γωνιαίων λίθων. Πάντες μάλιστα ἔφερον τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα βαθέα ΜΜ οἰκοδομικὰ σημεῖα.

Πρὸς τὸ παρὸν ἂς μείνῃ ἀνοιχτὸν τὸ ζήτημα τοῦ αἰτίου τῆς καταστροφῆς. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν ἢ νὰ τονισθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη, ἣτις ἐγένετο διαρκούσης τῆς πρώτης ΥΜ ἐποχῆς, εἶναι σύγχρονος καὶ διὰ τὰ λοιπὰ μέγαρα Νίρου, Τυλίσου καὶ Σκλαβοκάμπου. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἀξίας ἣν ἐνέχει, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἰδιαίτερας μελέτης. Πάντως εἶναι ἄκρως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀρχαιολόγος ὁ εὑρίσκων ἐν μέγαρον ἐν Κρήτῃ γνωρίζει ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τοῦτο θὰ ἔχῃ θεμελιωθῇ κατὰ τὴν ΜΜ 3 ἐποχὴν, θὰ ἔχῃ καταστραφῇ διαρκούσης τῆς πρώτης ΥΜ καὶ θὰ παρουσιάζῃ ἄφθονα τὰ ἴχνη τῆς πυρᾶς. Τὸ ὁμοιόμορφον τοῦ φαινομένου ἀπαιτεῖ ἐρμηνείαν, ἣτις δέον ἴσως νὰ ἀναζητηθῇ εἰς μίαν ἔξωθεν ἐπελθοῦσαν λαίλαπα καταστροφῆς. Γνωρίζομεν δὲ περὶ τοιούτων ἱστορικῶν γεγονότων τόσον ὀλίγα πράγματα ἀκόμη! (βλ. περὶ τοῦ ζητήματος ἀναλόγους σκέψεις μου εὐρύτερον ἐκπεφρασμένας ἐν Bulletin de Corresp. Hellénique 63 1929 376 ἔξ.).

Ἄλλαι ἔρευναι εἰς τὰ περίξ. Διάφοροι δοκιμαὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκτάσεως μελλουσῶν ἐρευνῶν ἐν Ἀμνισῷ παρέσχον λίαν ἐνθαρρυντικὰ ἀπο-

τελέσματα. Ἡ πρὸς δυσμὰς τῆς Παληοχώρας ἔκτασις παρουσιάζει διάφορα λείψανα κτισμάτων, ὧν τινα ἐντὸς τῆς ἄμμου πιθανὸν νὰ εἶναι ἕχνη λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς τῶν 5 χιλίωμ. ἀνατολικώτερον κειμένων Ἀγίων Θεοδώρων. (Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. 1925 - 6 141 ἔξ., 1929

Εἰκ. 10. Πτώσις λίθων πρὸς τὰ ἔξω καὶ περίεργος μετακίνησις δύο ὀρθοστατικῶν ὀγκολίθων τῆς ἐπαύλεως ὧν ὁ εἷς ἔχει μήκος 2 μέτρων, (ἀποτέλεσμα σεισμοῦ;)

94 ἔξ.). Ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τῆς βραχώδους Παληοχώρας ὑπῆρχεν εἰς διάφορα μέρη ὀλίγον χῶμα, τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη. Ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα

ὑπῆρξεν ἡ εὐρεσις πρωτομινωικοῦ ἐνταφιασμοῦ μετὰ τινων ἀρχαιοτήτων καὶ δύο ἀξιολόγων στιλβωτῶν ἐρυθρωπῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας Πύργου. Τὴν ΜΜ ἐποχὴν ἀντιπροσωπεύει οὐ μόνον ὁ μνημονευθεὶς ἀποθέτης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ τρεῖς μικραὶ πρόχοι εὐρεθεῖσαι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου.

Εἰκ. 11. Ἀγγεῖα Ἑνετικῆς ἐποχῆς ἐξ Ἀμνισοῦ (στιλπνὴ τεχνικὴ διὰ μολυβδώσεως τοῦ 17^{ου} αἰῶνος).

Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι τὰ λείψανα μεταγενεστέρων, ἐνετοτουρ-
κικῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ τὸ λείψανον τείχους τινός, τὸ ὅποιον εἶναι ἴσως
βυζαντινόν. Ἐσκάψαμεν δοκιμαστικῶς τρεῖς ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐκείνων, πάντοτε

δ' εὑρομεν ὑπὸ τὰ δάπεδά των ΥΜ κεραμικήν, τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ΜΜ προχοΐσкас καὶ ἐν γυναικεῖον εἰδώλιον ΥΜ 3 ἐποχῆς. Ἐς μνημονευθῆ ὡς τελευταῖον εὔρημα ἐντὸς μιᾶς τῶν οἰκιῶν τούτων ὁμὰς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξιόλογος, ἀλλὰ καὶ ὥς ἱστορικὸν τεκμήριον. Πρόκειται περὶ εἰκοσάδος ἀγγείων μολυβδωτῶν, πηλίνων τινῶν μεγαλυτέρων ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, ἑνὸς χειρομύλου, δύο μεταλλίνων λύχνων καὶ διαφόρων σιδηρῶν ἀντικειμένων, ὧν μεταξὺ μία ψαλὶς καὶ εἷς κώδων προβάτου. Ταῦτα εἶναι λείψανα τῆς τελευταίας ἐνετικῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν ἀνωτέρω οἰκιῶν δεόν ἀναμφιβόλως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης περὶ τὸ 1650 π. Χ. (εἰκ. 11).

Τὸ γεγονός τοῦτο μᾶς φέρει ἀβιάστως εἰς τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὡς τόπου προσορμίσσεως. Δὲν ἦτο τυχαία ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ «Μίνως» ὡς ἐπινείου, ἀλλ' εἶναι ἡ προσφορωτέρα θέσις, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἔχει θαυμάσιον αἰγιαλὸν πρὸς ἀνέλκυσιν τῶν προϊστορικῶν πλοίων κατὰ τὸ γνωστὸν ὁμηρικὸν ἔθιμον. Ἐνταῦθα λοιπὸν εὑρισκον κατάλληλον καταφύγιον οἱ στόλοι τῆς μινωικῆς Κνωσοῦ. Ἐνταῦθα προσωρμίσθη ὁ Θησεὺς καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι προσωρμίσθη καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἀπεβιβάσθη ὁ Βυζαντινὸς στρατηγὸς Καρτερός τὸ 826 μ. Χ., ὅπως θὰ ἀπεβιβάσθησαν καὶ οἱ πρῶτοι Τούρκοι ἐπιδρομεῖς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἄλλας ἐγκαταστάσεις τοῦ ἐπινείου τούτου, καθὼς καὶ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Κνωσόν, ἣς νομίζω ὅτι εἰς ἓν μέρος δυνάμεθα ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰ ἵχνη ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μακραίωνος χρήσεως βαθέως διαβεβρωμένου βράχου.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ